

NÁDUDVARI GABRIELLA

A ROMANTIKUS GYERMEKTISZTELET JEAN PAUL LEVANA AVAGY NEVELÉSTAN CÍMŰ MŰVÉBEN

Bevezetés

Jean Paul¹ (1763–1825) már pusztán jelentős szépirodalmi művei által is része a pedagógia történetének. Regényei – mindenekelőtt a Titán (1800/1803) – a szó szoros értelmében művelődési regények, amelyek kritikus hangvételük miatt jelentős mértékben hozzájárultak a német „képzés” fogalom kialakulásához (Bollnow, 1977). Jean Paul egy átfogó elméleti munkában is – melynek címe *Levana oder Erziehlehre* (Levana avagy neveléstan), és amely először 1806-ban, majd jelentősen átdolgozott formában 1814-ben került kiadásra² – állást foglalt pedagógiai kérdésekben. 1790 körül alakította ki pedagógiai gondolkodási stílusát, melyhez valószínűleg a saját gyermekeihez kötődő nevelési feladatok adták meg a fő impulzust, és melyhez majdnem tíz éves házitanítói tevékenységének tapasztalatai és a korának pedagógiai témájú írásaival való elmélyült foglalkozás eredményei is hozzájárultak.³ Jean Paul ez idő tájt – különösen Friedrich Wernlein gimnáziumi és magántanárral – folytatott levelezése arról tanúskodik, hogy az író baráti körében élénk filozófiai és pedagógiai diskurzust folytatott. Asszociatív jellegű leveleiben (vö. Bernauer, Miller és Neuber, 2018), amelyek már tartalmazzák esztétikai és pedagógiai elképzeléseit, Jean Paul nem törekedett szigorú argumentációs struktúra kidolgozására (Meier, 2002). Ugyanez az asszociatív, költői szövegalkotási eljárás érhető tetten a *Levana* c. műben is.

Az irodalomtudomány – Hölderlinhez és Kleisthoz hasonlóan – Jean Pault nem tartja egyértelműen romantikus alkotónak. A neveléstudományi diskur-

1 Mentalitástörténeti szempontból érdekes tény, hogy a klasszika és a romantika határmezsgyéjén alkotó Jean Pault a klasszikus Goethehez és Schillerhez hideg viszony fűzte, míg a Schlegel fivérekkal, Tieckkel, Schleiermacherrel és Fichtével baráti kapcsolatot ápolt, mindazonáltal nézeteiket olykor kritikus távolságtartással fogadta.

2 Tanulmányunkban Jean Paul *Levana oder Erziehlehre* c. művének harmadik, a szerző irodalmi hagyatékából sokszorosított, elektronikus formában elérhető, 1845-ös kiadására hivatkozunk.

3 Wirth (1863, 34. o., ford.: N. G.) Jean Paul Friedrich Richter als Pädagoge: nebst einer Auswahl pädagogischer Kernstellen aus Jean Pauls Werken; Lehrern und Erziehern dargeboten c. művében Jean Paul nevelésre és oktatásra vonatkozó nézeteinek szisztematikus bemutatása mellett kitér Jean Paul életútjának részletes ismertetésére is. Leírja, hogy Jean Paulnak házitanítói tevékenysége alatt lehetősége volt arra, hogy „leszálljon a büntelen és reménnyel teli gyermeki lélek mélyére, hogy megfigyelje a szellemi hajlamok és erők csírázását és növekedését, [...]”.

zusban ugyancsak nehézségekbe ütközik a szerző egy bizonyos irányzatba történő besorolása. Mivel pedagógiájának gondolati központja egy olyan romantikusnak nevezhető gyermekszemlélet, melynek alapján a gyermek „szent” és még eredendően tökéletes lény, néhány neveléstörténettel foglalkozó kutató (Moog, 1967; Tenorth, 1988) a német romantika pedagógiai gondolkodói között említi Jean Pault. Fischer (1963) inkább az író rendkívüli helyzetét emeli ki, Bollnow (1977) szerint pedig nem sorolható a romantikusok közé, bár szellemi rokonságot mutat Ernst Moritz Arndt⁴ 1805-ben megjelent *Fragmente über Menschenbildung* (Töredékek az emberképzésről) c. pedagógiai főművével. Ballauff és Schaller (1973) úgy véli, éppen Jean Paul köztes helyzete a legtermékenyebb eleme pedagógiájának. Jean Paul jól ismerte korának pedagógiai gondolatait: magába szívta, összefoglalta és továbbfejlesztette azokat. Fertig (1989 idézi Ullrich, 1989) szerint Jean Paul vallásos gyermektisztelete a késő felvilágosodás érzelmekultúrájának az eredménye. Hans-Heino Ewers (1989) egyértelműen a romantikus gyermektiszteletet látja kibontakozni Jean Paul művében. Ullrich (1999) kifejti, hogy mind a romantikus gyermekszemlélet, mind a késő felvilágosodás érzelmekultúrája jelen van Jean Paul művében. Jean Paul sajátos, rendkívül bonyolult és érdekes pozíciója a pedagógia történetében abból adódik, hogy pedagógiai művében egyszerre érzékeljük a gyakorlati tapasztalatokkal rendelkező nevelő és a rousseau-i lelkesedéssel megáldott gondolkodó szellemi jelenlétét. Nemcsak pedagógiai szakemberként alkot, hanem szenvedélyes költőként és piacorientált hivatásos íróként is, akinek a gondolatvilága ugyanolyan szervesen kapcsolódik a késő felvilágosodás érzelmekultúrájához, mint a romantikus végtelenségélményhez. Jean Paul *Levana* c. műve nemcsak a formája miatt⁵ köthető a romantika világához, hanem bizonyos pontokon a szellemisége miatt is.

Tanulmányunk első részében felvázoljuk azokat a szellemi hatásokat, amelyek meghatározták Jean Paul pedagógiai gondolkodási stílusát és gyermekszemléletét, valamint feltárjuk neveléstanának legfontosabb és legeredetibb elemeit. A második részben a *Levana* c. műben felfedezhető metafizikai, misztikus gyermekszemlélet⁶ bemutatására vállalkozunk Ewers (1989) értelmezése nyomán.

4 Ernst Moritz Arndt (1769–1860) író, történész műveiben elsősorban politikai, történelmi témákkal foglalkozik, ám életművét mese- és mondagyűjtemények, vallásos versek, teológiai, filozófiai és pedagógiai írások is gazdagítják. *Fragmente über Menschenbildung* c. műve mint az első gyermekből kiinduló romantikus pedagógia a nevelés bibliája lett, és többek között Fröbel pedagógiai gondolkodási stílusára is nagy hatást gyakorolt.

5 A *Levana* c. műben a fejezetek és a paragrafusok viszonylag rendszertelenül és lazán követik egymást, ezért a szöveg formai szempontból romantikusnak tekinthető. (Franz, 1937)

6 A gyermek metafizikai, misztikus szemlélete nem a *Levana*-ban jelenik meg először, hanem Jean Paul korai, az ember lényegéről szóló reflexióiban és a 90-es években született *Unsichtbare Loge* c. művében.

Rousseau és Herder hatása Jean Paul pedagógiai gondolkodására és a gyermekségről alkotott nézeteire

Jean Paul ifjúkorának egyik legfontosabb olvasmányélménye Rousseau Emile c. műve volt. Tisztelete jeléül az ifjú Johann Paul Friedrich Richter felvette genfi példaképének keresztnevét. A Rousseau-i nevelés szelleme mélyen hatott rá, és meghatározta mind pedagógiai gondolkodási stílusát, mind nevelési gyakorlatát. Már az 1793-ban született *Die unsichtbare Loge* c. regénye is Rousseau hatásáról tanúskodik a nevelési fogalom, valamint a pedagógiai alapelvek és módszerek tekintetében (Ullrich, 1999).⁷

A Levana első kiadásának (1806) előszavában Jean Paul kinyilvánítja Rousseau és a nevelés új szelleme iránti mély elkötelezettségét. Elismeri Rousseau érdekeit, mindazonáltal, érzékelhető részéről egyfajta távolságtartás is, amely annak megfogalmazásában érhető tetten, hogy az egész szellemén, nem pedig az egyes szabályokon, azaz nem az alapelv konkrét kivitelezésén múlik a pedagógiai eredmény: *„Nem Rousseau egyes szabályai [...], hanem a nevelés szelleme, amely áthatja és átleskíti a szabályokat, rázta meg és tisztította meg Európában az iskolaépületeket, egészen a gyerekszobák mélyéig.”*⁸ (Jean Paul, 1845. XXII. o., ford.: N.G.). Ez az alapelv Jean Paul számára abban mutatkozik meg, hogy a nevelésnek minden külső szempontot és célt vissza kell utasítania, és csak a gyermeki természetre, magában a gyermekben lévő *„ideális emberre”*⁹ kell irányulnia.

A Levana c. mű *Geist und Grundsatz der Erziehung* (A nevelés szelleme és elve) c. fejezetében (Jean Paul, 1845. 21–24. §) Jean Paul Rousseau-hoz fűződő viszonyát a nyelv nevelésben elfoglalt helyének szempontjából is tisztázza *„A tiszta természetes ember – akit Rousseau olykor vagyis többször az ideális emberrel téveszt össze, mert mindkettő tisztán és azonos formában áll távol az evilági embertől – az ingereken nő fel, csak hogy Rousseau először is inkább dolgokkal mint emberekkel, inkább benyomásokkal mint ellenvetésekkel teszi nyitottá és fejleszti a gyermekeket, másodszer pedig az ingerek egészségesebb és üdvösebb fokozását tartja kívánatosnak, [...] Csak hagyjátok igazán szabadon szárnyalni a gyermeki lelket [...], a természet is így fejlődik önmagától (úgy tűnik, ezt gondolja [Rousseau]). Fejlődik is, mindenkor, de csak természetekben, azaz az idők, az*

7 Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) hangsúlyozza a példaképnevelésnek, a szemléltetés elvének és a lassú érési folyamatnak a fontosságát, valamint óv a kísértéstől, hogy a nevelő koraérett gyermekeket neveljen, hogy előírásokat fogalmazzon meg és büntessen. Fontosnak tartja a dogmatikus vallási nevelésről való lemondást, a korszpecifikus viselkedési formák figyelembevételét, a gyermekkor mint az ember elvesztett jóságának és erényének nagyra becsülést és a társadalomkritika megfogalmazását.

8 *„Nicht Rousseaus' einzelne Regeln, [...], sondern der Geist der Erziehung, der dasselbe durchzieht und beseelt, erschütterte und reinigte in Europa die Schulgebäude bis zu den Kinderstuben herab.”* (Jean Paul, 1845, XXII. o.).

9 *„Idealmensch”*.

országok, a lelkek individualitásában.”¹⁰ (Jean Paul, 1845. 23 §, 28. o., ford.: N. G.). A dolgok és az emberek, a benyomások és az ellenvetések oppozíciójában pusztán csak utalást fedezhetünk fel Jean Paul egyik legfontosabb alapgon-
dolatára, mely szerint a nevelés fogalmához szervesen hozzátartozik a nyelv is. A fentebb idézett szövegrész utolsó mondata azonban nyilvánvalóvá teszi a különbséget Rousseau és Jean Paul között: lehetetlen elválasztani az életben a nevelési és a képzési folyamatot az embereket körülvevő életrajzi és történelmi körülményektől.

A Spiele der Kinder (A gyermekek játéka) c. fejezetben így ír Jean Paul a beszéd fontosságáról a korai gyermekkorban: „A legszebb és a legpompásabb játék a beszéd, először a gyermek önmagával folytatott beszélgetése, és még inkább a szülők beszélgetése a gyermekkel. Nem tudtok játék közben és szórakozás céljából túl sokat beszélni a gyermekkel, miként túl keveset sem tudtok a büntetés és a tanítás során.”¹¹ (Jean Paul, 1845. 54 §, 82. o., ford.: N. G.) „Csak szavakkal tud szert tenni a gyermek a külső világgal szemben egy olyan benső világra, melyben a külső világot mozgásba hozza.”¹² (Jean Paul, 1845. 48. §, 74. o., ford.: N. G.)

Ewers (1989) Rousseau hatása mellett a herderi gondolatok¹³ jelentőségére is felhívja a figyelmet, melyek Jean Paul gyermekségről alkotott nézeteit jelentős mértékben meghatározzák. Herderrel szemben nem érzékelhető semmiféle távolságtartás Jean Paul részéről: saját nézeteit voltaképpen a herderi gondolkodás belső konzekvenciájaként értelmezi. A gyermekkor Rousseau általi felfedezésének, sajátosságának és autonómiájának elkötelezett híveként, e kereteken belül viszi tovább Herder gondolatait, tulajdonképpen éppen azon a ponton, ahol Herder eltér Rousseau-tól. Jean Paul természetesen többet tesz a herderi ötletek kibontásánál, hiszen egy további elvi fordulattal gazdagítja a gyermekről való gondolkodást, amivel tulajdonképpen a romantika gyermek-

10 „Der reine Natur-Mensch – den Rousseau zuweilen oder öfter mit dem Ideal-Menschen vermengt, weil beide rein und gleichförmig vom Säkular-Menschen abliegen – wächst ganz an Reizen empor, nur daß Rousseau das Kind erstlich lieber mit Sachen als mit Menschen, lieber mit Eindrücken als Einreden weckt und potenziert, und zweitens eine gesündere, gedeihlichere Stufenfolge der Reizmittel verordnet, [...] Gebt nur rechte Freilassung der Kinder-Seelen [...] so entwickelt (dieß scheint er zu denken) die Natur schon sich selber. Dieß thut sie , überall, immerdar, aber nur in Naturen, d.h. in der Individualität der Zeiten, Länder und Seelen.“ (Jean Paul, 1805. § 23, 28. o.)

11 „Das schönste und reichste Spiel ist Sprechen, erstlich des Kindes mit sich, und noch mehr der Eltern mit ihm. Ihr könnt im Spiele und zur Lust nicht zu viel mit Kindern sprechen, so wie bei Strafe und Lehre nicht zu wenig.“ (Jean Paul, 1805. §54, 82. o.)

12 „Nur mit Worten erobert das Kind gegen die Außenwelt eine innere Welt, auf der es die äußere in Bewegung setzen kann.“ (Jean Paul, 1845. 48. §, 74. o.)

13 Johann Gottfried Herder (1744–1803), mint több kortársát is, Rousseau kultúrakritikai gondolkodása, az individuum szabadságának és a természetes rend helyreállításának a gondolata inspirálta, szemben az arisztokrácia által meghatározott polgári világ művi és romlott szokásaival, a szellemtelen műveltségbe fulladt felvilágosult intelligenciával. Herder a kultúra és az individuum újbóli átlelkésítésének romantikus vágya hajította (Ullrich, 1999).

tiszteletének kérdésköréhez jutunk el. Herder gyermekantropológiáját Jean Paul a gyermek metafizikájával egészíti ki.

Rousseau, Herder és Jean Paul gyermekkorról szóló reflexiói egy alapfeltételezésben azonosak: mindhárman úgy vélik, az aktuális jelen számára idegen a gyermekség. Mindhárman a gyermekség és a korszellem között feszülő ellentétből indulnak ki, és a gyermekségnek, a gyermekség sajátosságának és autonómiájának a védelmezőiként lépnek fel. Jean Paul – miként Rousseau az Emil c. műben – sokkal erőteljesebben reflektál a gyermekség és a korszellem között feszülő ellentétre a pedagógia vonatkozásában, mint az 1870-es évek Herdere, ugyanis jobban érdeklik korának pedagógiai problémái. *„A mai kort a vélemények sokaságával és változékonyságával jellemzik [...] egy ember sem lehet az egész romlott Európában közömbös az igazsággal mint olyannal szemben, mert hiszen végső fokon mégis az igazság dönt az ember életéről [...]”*.¹⁴ (Jean Paul, 1845. 34. §, 41–42. o., ford.: N. G.) A Levana alapvetőnek számító paragrafusai (Jean Paul, 1845. 32–40. §) a nevelést úgy ragadják meg, mint a korszellem fölé emelkedés aktusát: *„A nevelés művészetének céljához, melynek világosan és láthatóan kell előttünk lebegnie, mielőtt bizonyos vezető utakat mérlegelünk, hozzátartozik a korszellem fölé emelkedés.”*¹⁵ (Jean Paul, 1845. 30. §, 35. o., ford.: N. G.) Jean Paul kifejti, *„három erő ellensúlyával kell felvértezni a gyermeket a betolakodó korrall szemben, az akarat, a szeretet és a vallás elgyengülésének megakadályozásáért”*.¹⁶ (Jean Paul, 1845. 35. §, 44. o., ford.: N. G.) A gyermeket tehát nem a jelennek kell nevelni, hanem az aktuális kor ellen kell képezni. Jean Paul elképzelése szerint a gyermeket és a nevelést a társadalmon kívülre kell helyezni, elkülönítve a civilizációtól, a várostól és az udvaroktól. Már az 1780-as évek nevelési regényei (Unsichtbare Loge, Titan) is előrevetítik, hogyan kell vidéki idillként megélni a gyermekkort. Itt különösen egyértelműen láthatóvá válik Rousseau hatása Jean Paul nevelésről alkotott nézeteire, még akkor is, ha az elkülönülés más tőről fakad, és másként jelenik meg. Jean Paul szerint *„nem a jelen számára kell a gyermeket nevelni – mert a jelen úgylis folyamatosan és erőszakosan ezt teszi, hanem a jövő számára, gyakran még a közeljövő ellenére is. Azonban ismerni kell a szellemet, amelyet kerülni akarunk”*.¹⁷ (Jean Paul, 1845. 30. §, 35. o., ford.: N. G.) E szavak plasztikusan ábrázolják Jean Paul jövőbe tekintő, romantikus érzületét,

14 *„Der jetzigen Zeit wird Fruchtbarkeit und Veränderlichkeit der Meinungen, und zugleich doch Gleichgültigkeit gegen Meinungen zugeschrieben [...], kein Mensch im ganzen verdorbenen Europa kann gleichgültig sein gegen die Wahrheit als solche, weil diese ja doch in letzter Instanz über sein Leben entscheidet; [...]”* (Jean Paul, 34. §, 41–42. o.)

15 *”Zum Ziele der Erziehungskunst, das uns vorher klar und groß vorstehen muß, ehe wir die bestimmten Wege dazu messen, gehört die Erhebung über den Zeitgeist.”* (Jean Paul, 1845. 30. §, 35. o.)

16 *„gegen die eindringende Zeit ist das Kind mit einem Gegengewicht dreier Kräfte auszurüsten, wider die drei Entkräftungen des Willens, der Liebe, der Religion.”* (Jean Paul, 1845. 35. §, 44. o.)

17 *„Nicht für die Gegenwart ist das Kind zu erziehen – denn diese thut es ohnehin unaufhörlich und gewaltsam -, sondern für die Zukunft, ja oft noch wider die nächste. Man muß aber den Geist kennen, den man fliehen will; [...]”* (Jean Paul, 1845. 30. §, 35. o.)

ugyanakkor gyakorlatias szemlélete is kiviláglik az idézett szövegrész utolsó mondatában.

Miként a fentiekben is kifejtettük, Jean Paul a gyermekség autonómiájának, a gyermeki életkor önértékének védelmezője volt. Határozottan ellenezte a gyermekkor örömeinek feláldozását külső célok érdekében. A Levana bemutatja azokat a szokásos módszereket, amelyekkel a gyermekséget gúzsba kötik (Jean Paul, 1845. 22. §, ff.). Ide tartozik például az is, amikor a felnőttek saját igényeik és szándékaik készséges teljesítőit látják a gyermekekben: „A szülők csak a felnőtteknek nevelik a gyermekeket, [...]”¹⁸ (Jean Paul, 21. §, 25. o., ford.: N. G.) A felvilágosodás haszonelvű pedagógiája, az állam hasznára történő nevelés („*Staatsbrauchbarkeit*”) szintén említésre kerül a 22. paragrafusban. Ewers (1989) szerint Rousseau-val érvel Jean Paul, amikor az ember elsőbbségéről ír a polgárral szemben. Még a magasabb és nemesebb célok (mint például a szociális hasznosság) érdekében sem szabad feláldozni a gyermekkort. A romantikus szellemiséget tükrözi az is, hogy Jean Paul számára elengedhetetlen a gyermekek művészetre, tanulékonyásra, vallásra nevelése.

Jean Paul éles hangon bírálja a szülők önző hajlamát, hogy a gyermekben saját magukat reprodukálják szellemileg. A szülőktől elvárja, hogy önzetlenül viselkedjenek, és tiszteletben tartsák a gyermek autonómiáját. A gyermek autonómiája itt összekapcsolódik az individuális szabadság átfogó elvével. Nem azon van a hangsúly, hogy a gyermek gyermek legyen, hanem sokkal inkább azon, hogy a gyermeket szabad individuumként kell elismerni.¹⁹ Mivel azonban a gyermeknek még nincs kialakult individualitása, ez csak azt jelentheti, hogy ki kell nyitni számára a világot a kibontakozási lehetőség érdekében. Jean Paul tudja, mennyire könnyű, és egyben mily nagy kísértést is rejt magában a gyermek gyenge személyiségének elnyomása (Ewers, 1989).

Jean Paul az organikus gondolkodás herderi útját járja. Herder felfogásához²⁰ hasonlóan számára a gyermek kezdettől fogva ember, nem pedig egy ember és állat között lévő határozatlan lény. Úgy véli, az ember nem az összeadott pszichés és a lelki erők halmaza, hanem egy olyan organizmus, amelyben minden képesség élő egésszé áll össze. Növekedése a csírájában meglévő hajlamok kibontakozásaként zajlik le. Az egész, amely magába foglalja az erők

18 „*Die Eltern erziehen die Kinder nur für die Eltern, [...]*” (Jean Paul, 1845. 21. §, 25. o.)

19 Franz (1937) szerint az individuum szabadságának nagyra értékelésével Jean Paul a korai romantikához kapcsolódik.

20 Herder számára a gyermek már nemcsak egy ösztönös, értelemmel nem rendelkező, még értéktelen teremtmény, hanem eleve önértékkel bír, az emberi létezés önmagában tökéletes formája. Értelmének megmutatkozása és kiterjedése más, mint a felnőtté. Ewers (1989) szerint „a gyermek különlegessége nem pusztán virtuális értelmi képesség, hanem már az értelem valóságának egy formája. A gyermek testi és lelki életében az értelem ereje csíraszerű, eredeti alakjában jelenik meg. A gyermek lelke még védett, organikus egység, amelyben későbbi érzékenységének, megismerő erejének teljes gazdagsága jelen van.” Herder gyermek-antropológiájának két alap gondolata így foglalható össze: a gyermek már teljes ember és olyan lény, aki még lelki erejének eredeti egységében él.

totalitását, az emberi növekedés minden szintjén megtalálható. Egy neveléstanak azonban nem szabad az egyes erők kiképzését érintő szabályokban kimerülnie. „A nevelésnek nincs fontosabb feladata, mint hogy ezt az eredeti ártatlanságot fenntartva segítse a zavartalan önkibontakozást. Követni kell a gyermek természetes ösztöneit, egyéniségének megnyilvánulásait. Minden ember énjében hordozza saját művelődésének, nevelődésének céljait, mindenki ott rejtőzik egy tökéletes emberideál, amelynek megvalósítására törekszik. Ennek az emberideálnak a csirái individuális lehetőségként élnek az emberben úgy, mint a márványtömbben a kész szobor.” – írja Pukánszky (2011) Jean Paul pedagógiájáról. A korai nevelés fő törvényét úgy határozza meg Jean Paul, hogy a jó nevelő nem az egyes ágakat öntözi, hanem a gyökereket, amelyek majd ellátják nedvességgel az ágakat. Ez a gyökér az a „megragadhatatlan organikus egység, melynek aláveti magát a szétszórt anyag”²¹ (Jean Paul, 1845. 29. §, 33. o., ford.: N. G.): „minden érzék benső érzéke”²² (Jean Paul, 1845. 24. §, 29. o., ford.: N.G.), a „lélekszellem”²³ (Jean Paul, 24. §, 29. o.), az „individualitás”²⁴ (Jean Paul, 1845. 26. §, 31. o.), az én, a személyiség. Az ember organizmusként való felfogása implikálja a fizikai és a lelki szoros összeszövődésének feltételezését.

Jean Paul gyermekségről alkotott elképzelései

Jean Paul gyermekszemléletének bemutatása előtt Ewers (1989) gondolatmenetét követve röviden összefoglaljuk Jean Paul embertanát. Jean Paul a Levana c. műben mind antropológiai, mind pszichológiai értelemben Herder organikus gondolkodásmódjához kapcsolódik. Ez a gondolkodásmód kizárja azt az emberszemléletet, amely az embert egy olyan összetett lényként fogja fel, akit egymás számára ismeretlen, egymástól függetlenül fejlődő és egymással csak külső kapcsolatban lévő állati, fizikai és szellemei lényrészek alkotnak. Rousseau ennek az antropológiai dualizmusnak a híve volt, még akkor is, ha párhuzamba akarta hozni az ember szellemi oldalának a fejlődését a fizikai növekedéssel. Ezzel szemben Herder az antropológiai monizmust képviselte, melynek alapján az ember nem kettős lény, hanem lényegében egy: a fizikai megvalósultság és a psziché belső, organikus egységet alkot az emberben.²⁵ Jean Paul átveszi

21 „unfaßlich organische Einheit, der sich die zerstreute Materie unterwirft”. (Jean Paul, 1845. 29. §, 33. o.)

22 „der innere Sinn aller Sinne”. (Jean Paul, 1845. 24. §, 29. o.)

23 „Seelengeist”. (Jean Paul, 1845. 24. §, 29. o.)

24 „Individualität”. (Jean Paul, 1845. 26. §, 31. o.)

25 A világmindenség végtelen harmóniájának metafizikájában minden egylényegű. Ezzel van kapcsolatban az a remény is, hogy a természet minden lépcsőfokát önmagában egyesítő ember arra van teremtve, hogy az univerzális harmónia rendszerét érzékelje, melybe kiáramlott az Istenség. Herder Leibniz monadológiáját folytatta. Mindenütt megnyilvánul az ember számára a természet élő harmóniája, minden dolog a tökéletes egy, és minden mindennel sűrűn össze van szöve (Ullrich, 1999).

Herdertől ezt a monisztikus antropológiát, embertana mégis megőrzi a dualista gondolkodásmódot is, amely azonban tisztán metafizikai. Ennek alapján az embert alkotó organizmusba különböző származású, különböző metafizikai minőségű elemek kerülnek be. Az emberi organizmus egysége, az emberi lélek Jean Paul számára a szellemi individualitás tartózkodási helye, amely halhatatlan, amely kiemelkedik a véges valóság és a földi élet szférájából, és a végtelen idealitást, az istenit tükrözi vissza. Az istenit kifejező magasabb szellemi egységgel ellentétben az emberi organizmus többi – testi és lelki – eleme a végest és a múlandót jelenti. Az isteni minden emberben kiirthatatlan ösztönként jelenik meg, és éppen ez az oka annak, hogy az ember nem elégszik meg a végesség tapasztalatával (Ewers, 1999).

Jean Paul az emberben lévő véges és végtelen minőség dualizmusát fájó szétszakítottságként éli meg. E metafizikai dualizmus az antik utáni romantikus-keresztény korszak alapelve, melyből kényszerűen következik a földi valóság metafizikai dequalifikációja. Az emberi individuumba vonatkoztatva ez az ember földi létezmódjának mint organizmusnak, mint testi-lelki egységnek a fordítottját jelenti. *„Jean Paulnál az ember nem organikus létezésében hasonlatos Istenhez, hanem szellemi én-magjában. Mint organikus lény véges, akit a végtelenhez csak külső kapcsolat köt; az isteni én-mag földi hordozója, anélkül, hogy annak végtelenségében részesülne.”* (Ewers, 1989, 101. o., ford.: N. G.) Az ember Jean Paul számára egy olyan teremtmény, aki rendelkezik azzal a képességgel, hogy az összeegyeztethetlent egyesítse. Az emberben összeütköző két léttérület kapcsolata a formátlanság és az inkongruencia jegyeit viseli magán. Az emberben mindez a szétszakítottság miatt érzett fájdalomként jelentkezik, amiből minden földi tett alacsonyabb rendűsége következik. Jean Paul *„szám-talan helyen börtönnek, fogságnak, a halhatatlan én-mag méltatlan tartózkodási helyének nevezi a testet”*. (Ewers, 1989, 102. o., ford.: N. G.) Az ilyen metafizikai dualizmus korábban legfeljebb az antropológiai dualizmussal együtt volt jelen a hagyományban. A létterek dualitásának az ember kétrétegűsége felelt meg. A véges és a végtelen metafizikai minőségei lefedték a testi és a szellemi, lelki közötti különbségtételt. A 80-as évek Jean Paulja még az ilyen, egyszerre metafizikai és antropológiai dualizmus híve volt, azaz még megpróbált antropológiailag megfelelni a metafizikai szétszakítottságnak a testi és a szellemi merev elválasztásával (Ewers, 1989).

Amikor Jean Paul a 90-es években egyre inkább magáévá teszi az organikus gondolkodás elveit, és ezzel megválí az antropológiai dualizmustól, metafizikai szinten hű marad a dualisztikus alaptapasztalathoz. Semmi sem utal nála a metafizikai monizmusra, ami bármiféle panteizmusként jelenne meg. Jean Paul világtérképezése pánenteista-vallásos, amiből egy komplex, feszültséggel teli embertan következik. A dualista (test-lélek) metafizika alap gondolatait az emberi individualitás monadikus felfogásával kapcsolja össze, amely már Ernst

Moritz Arndtnál is megjelenik (Ewers, 1989).²⁶ Álláspontjának különlegességét és egyben nehézségét éppen az adja, hogy megőrzött metafizikai alapállásából kiindulva próbálja integrálni az organikus gondolkodást. Dualista világlátását monista antropológiával próbálja összekapcsolni. Ewers (1989) szerint ennek paradox következményei vannak: az ember organikus felfogásához való gondolati kapcsolódás következménye a metafizikai dualizmus radikalizálódása. A dualista emberkép megengedi azt a feltételezést, hogy az emberben lakozó szellemi és isteni meg tud őrizni egy bizonyos autonómiát és érintetlenséget, mert csak lazán és külsőleg van kapcsolatban a testi világgal. Az organikus gondolkodás ezzel szemben a szellem és a test összefonódását hangsúlyozza az ember földi létezésében. Az organikus gondolkodásmód nem engedi meg, hogy a szellemet elkülönült, a testtel csak külső kapcsolatban lévő szférának tekintse az ember. Már Jean Paul korai műveiben is megjelennek olyan gondolatok, amelyek a két szféra mély összekapcsolódását hangsúlyozzák. A halhatatlan szellem ebben a szemléletmódban mélyebbre merül alá a testi világba, radikálisabb módon keveredik bele a végességbe, ám a szoros érintkezés ellenére sem következik be a két terület egyesülése. Az isteni nem osztja meg önmagát a földivel Jean Paulnál. Az organizmus idegen marad az isteni számára: földi, véges elem. Jean Paul reflexiói a gyermekorról, az ifjúorról és a nevelésről éppen ezért annak a vezérgondolatnak a jegyében születtek, hogy meg kell menteni az emberben lévő isteni magot (Ewers, 1989).

Az antropológia és a metafizika szuperpozíciója és ellentéte az, ami megnehezíti Jean Paul ember- és nevelésfelfogásának értelmezését. „*A reflexiós szintek megkettőzése, bizonyos terminusok jelentésének megduplázódása megoldást jelenthet erre az értelmezési problémára*” – írja Ewers (1989, 103. o., ford.: N. G.), majd kifejti, hogy az egyik reflexiós szintet Jean Paul Rousseau-val és Herderrel osztja meg: ez a reflexiós szint nem a polgár, hanem az ember nevelése. A másik lehetséges reflexiós szint az ember földöntúli sorsa és jólléte: „*Jóllehet az ember megelőzi a polgárt, [...] „a világ mögött és a bennünk lévő jövőnk nagyobb, mint bármelyik”*²⁷ – írja Jean Paul (1845, 21. §, 26. o., ford.: N. G.). Jelen összefüggésben antropológiai reflexiós szinten minden individuális adottság harmonikus kibontakoztatásáról, metafizikai reflexiós szinten az ember örök boldogulásáról van szó. Jean Paul kijelentései az emberről egyfelől antropológiailag, illetve pszichológiailag, másfelől metafizikailag értelmezhetők. E két reflexiós szint – és e két reflexiós szinthez tartozó két nevelési cél – egyé olvasztása lehetetlen Jean Paul számára, ami azt jelenti, hogy az ember boldogulása nem lehetséges a földi kiteljesedésben.

Ewers (1989) értelmezésében a gyermekkor eszméjének történetében Jean Paul gyermekkor-metafizikája jelentette az igazi fordulópontot, nem pedig az

26 A monadikus felfogás szerint minden ember egy mikrokozmosz, amely a végtelen idealitás véges és egyszeri visszatükröződése.

27 „*Gleichwohl ist der Mensch früher als der Bürger, [...] unsere Zukunft hinter der Welt und in uns größer, als beides, [...]*” (Jean Paul, 21. §, 26. o.)

antropológiája. Jean Paul metafizikájának magja „*a gyermeki szellem theogóniája*”.²⁸ (Jean Paul, 1845. 39. §, 59. o., ford.: N. G.) A gyermek életének első pillanatában már adott a tiszta én, a végtelen szellemi személyiségmag, annak teljes kiterjedésében. Az emberi teremtéstörténetben a teremtő szerep a szülőké, míg Jean Paulnál az élet születése, az isteni epifániája, a végtelen idealitás sugárvillanása a véges világ anyagiségában Jean Paul számára egy újra és újra megtörténő csoda. Az isteni sugár a megjelenésénél (epifániájánál) kétszeres törést szenved el. Először az emberi individuuum nagyságára zsugorodik.²⁹ Ezt követően minden sugár rész egyenként különös színezetet kap, melyet annak az anyagnak a különös adottsága határoz meg, amelybe belehatol: „*Mivel egyetlen véges sem ismétli meg a végtelen idealitást, hanem csak bizonyos részekre zsugorítva tükrözi vissza azt, az ilyen részek végtelen számú különbözőséget tudnak mutatni [...]*”³⁰ (Jean Paul, 1845. 28. §, 32. o., ford.: N. G.)

Minden egyes ember „*ős-pillanatában*”³¹ (Jean Paul, 1845. 39. §, 57. o., ford.: N. G.) először az isteni fény individualizációja történik meg – ez egy olyan folyamat, amely megelőzi az anyaggal való találkozást. Az isteni fény immár individualizált formában, „*én-sugárként*”³² (Jean Paul, 1845. 39. §, 57. o., ford.: N. G.) lép be a testi világba. Így keletkezik a metafizikai individualitás, amely nemcsak megelőzi az életet, hanem a halálon túl is megmarad: ez a halhatatlan emberi lélek. A másik folyamat a végességhez kötődik: ez a gyermeki test teremtéstörténete, amely teljes mértékben a földi létben zajlik le, és létrehozza a testi individualitást. E folyamatban az ember egy öröklődési lánc tagja, amely egyenként különböző hajlamok, tehetségek és jellemvonások konstellációit hozza létre. Az „*ős-pillanatban*” egymásra talál a két individualizáció, anélkül, hogy korábban feltételezték volna egymást. Jean Paul úgy véli, hogy semmiképpen sem a testi individualitás hozza létre a szellemet (Ewers, 1999).

Jean Paul a „*gyermeki szellem theogóniájáról*” szóló tanítása kimondja, hogy az ember benső, szellemi fényvilága transzcendentális természetű. Életének első pillanatától kezdve jelen van, földi létezésének „*ős-pillanatában*”, újszülöttként kapja. A gyermek lelkében kap helyet, még mielőtt a gyermek-ember énje kialakul, tiszta tudatra tesz szert, és elsajátítja a nyelvet. Érthető tehát, hogy Jean Paul számára a szentség az ember eredeti része. A gyermekkor szentsége metafizikai értelemben a tisztaságot és a büntelenséget foglalja magába (Ewers, 1999). Az isteni fényvilággal együtt az ember megkapja a jó akarásának a képességét is. Miként a szent, a jó is vele születik az emberrel: „*A belső ember*

28 „*Theogonie des kindlichen Geistes*”. (Jean Paul, 1845. 39. §, 59. o.)

29 Ha az emberiséget mint egészet tekintjük, akkor az emberiség egyetlen sugár szétszóródásaként, szétterjedéseként értelmezhető az egyes szikrák sokaságában (Ewers, 1989).

30 „*Da kein Endliches die unendliche Idealität wiederholen, sondern nur eingeschränkt zu Teilen zurückspiegeln kann: so dürfen solche Teile unendlich verschiedene sein [...]*” (Jean Paul, 1845. 28. §, 32. o.)

31 „*Ur-Nu*”. (Jean Paul, 1845. 39. §, 57. o.)

32 „*Ich-Strahl*”. (Jean Paul, 1845. 39. §, 57. o.)

fehérnek születik, mint a néger, és az élet színezi feketére.”³³ (Jean Paul, 1845, 20. o.)

A nevelés legfőbb célja Jean Paul számára a „benső ember” kibontakoztatásának segítése és támogatása. A „benső ember”³⁴ gondolatát Jean Paul „ideális emberről”³⁵ szóló tanítása tartalmazza (Jean Paul, 1845. 29–30. §). Itt a teljes kibontakozást és individuális kialakulást elérő „benső emberről”³⁶ (Jean Paul, 24§, 29. o.) van szó, aki a gyermekben „lélek-szellemként” (Jean Paul, 1845. 24§, 29. o.) csak csírájában van jelen. Az „ideális ember” Jean Paul számára „összeségében minden individuális hajlam harmonikus maximuma.”³⁷ (Jean Paul, 1845. 29. §, 35. o.) Itt elsősorban a világon kívüli hajlamokról és a végtelen szellemi ösztöneiről, a vallás, az erény, az igazság és a szépség iránti érzékről van szó. Ezeknek a kibontakozása nem kell, hogy mindig harmonizáljon a természetes hajlamok fejlődésével, amennyiben azok a testi individualitásból származnak. Az „ideális ember” megvalósulása nem azonos a természetes jólléttel és a földi boldogsággal. Még ha nincs is ellentét e két cél között, a köztük lévő hierarchia egyértelmű.

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy Jean Paul gyermekségről alkotott elképzelései a romantikus hagyománnyal rokoníthatók. A romantikusok az abszolút gyermek évezredes eszméjét hozták újra felszínre, nevezetesen az isteni gyermek mint a felnőttek evilági megváltójának az eszméjét. E gondolatkörben a gyermekkor a költői létforma archetípusaként jelenik meg. Az eredetre, eredetire irányuló romantikus lélek számára a gyermek a természetesség, az étellel teliség, az alkotás, a megérezés, a létalappal való kozmikus kapcsolódás szimbóluma (Ullrich, 1999). A gyermek romantikus idealizálását Ewers (1989) archaizáló metafizikának nevezi.

Összegzés

Jean Paul pedagógiai gondolkodási stílusát és a gyermekségről alkotott nézeteit alapvetően Rousseau és Herder határozta meg. Több ponton kapcsolódott a korai romantikusokhoz (a negatív nevelés irányát követte; fontosnak tartotta az ős-élményt az énképződés folyamatában; felfogása polgárellenes volt; nem volt híve a túlzott pedagógiai optimizmusnak; nagyra értékelte a szülők és a gyermekek közötti beszélgetést, mint az egyik legfontosabb nevelési tényezőt; tiszteletben tartotta a nevelő és a gyermek pedagógiai folyamaton belüli individualitását; nem a jelen bűvöletében élt, hanem sokkal inkább várakozással

33 „Der innere Mensch wird, wie der Neger, weißgeboren, und vom Leben zum schwarzen gefärbt.” (Jean Paul, 1845, 20. o.)

34 „innerer Mensch”.

35 „Ideal-Mensch”.

36 „innerer Mensch”.

37 „das harmonische Maximum aller individuellen Anlagen zusammengenommen”. (Jean Paul, 1845. 29. §, 35. o.)

tekintett a jövőbe) és a kései romantikusokhoz is (a vallásos nevelés fontosságát hangsúlyozta).

Jean Paul Levanájában is tetten érhető az, amit a romantika feltárt a gyermekről. A romantika korában az értékek keresésében történt fordulat, ami egyfajta introverziót jelent: a belső értékek keresése során kiemelt szerephez jut a hallgató, benső én dinamikája, amely a létalaphoz, az istenihez való kötődés révén a gyermekben még él. A romantikus kultúra az élőbből táplálkozik, és a kezdetihez, az istenihez kapcsolódik. Minden kezdetinek a tisztelete magában foglalja a gyermek tiszteletét. A gyermek felfedezése által a romantika korában idealizálhatóvá váltak olyan értéktartalmak, amelyek már majdnem kihaltak. Nem véletlen, hogy a 19. század végén az újromantika, a szecesszió a lét hiányaira reflektálva a reformpedagógiában és az életreform mozgalmakban (olykor torz formában is) újra életre keltette a romantikus gondolkodásmódot, amely a lét irányait a természetfölötti világ, a túlvilági lét, a lélek misztériumai felé, az összes élőlény, elsősorban a másik ember felé nyitja meg, és ezzel újra kezdetét veszi az elveszett egyensúly keresése.

Jean Paul pedagógiája bizonyos részleteinek korszerűtlensége ellenére is örök érvényű bölcsességeket közvetít a hosszú századforduló embere számára. A 20. század első negyedében különösen élénk volt Jean Paul recepciója, melynek okára kitűnően rámutat Hackmann (1907) Jean Paul Friedrich Richter als praktischer Erzieher und pädagogischer Schriftsteller c. írása. Hackmann kiemeli Jean Paul gondolatvilágának azon vonásait, amelyek a hosszú századforduló jelenének reformpedagógiai eszméivel érintkeznek: „*a személyes erők kibontakozásának támogatását*”, „*az individualitás felismerését és tiszteletben tartását*”, „*a nagy, mindenből kivilágló jóakaratot*”, „*a fiatalság iránti mély érdeklődést*”: „*mindebben rá lehet ismerni a jelen barátságos kívánságaira és nemes törekvéseire.*” Rámutat saját korának visszásságaira is, amelyek már Jean Paul korában is megoldatlan problémák voltak. „*A szokványos családi nevelés egyszerre vicces és keserű kritikája ma is találó (vagy megsemmisítő) lenne.*” – véli Hackmann (1907, 452. o., ford.: N. G.). Megemlíti továbbá a nagyvárosi élet súlyos hátrányait, az „*oskolamesteres*” tanítási módszereket, az emlékezet tervszerű gondozását. „*Egy olyan könyv elolvasása, amilyen a Levana, mindenkor értékes és élvezetes lesz azok számára, akik kellő komolysággal látnak hozzá.*” – írja Hackmann (1907, 452. o., ford.: N. G.), akinek a szavai jelenünkben ugyanolyan aktuálisnak tűnnek, mint 100 évvel ezelőtt.

Irodalom

- Ballauff, T. és Schaller, K. (1973): Pädagogik. Eine Geschichte der Bildung und Erziehung. Bd. III. Verlag Karl Alber, Freiburg/München.
- Bernauer, M., Miller, N. és Neuber, F. (2018., szerk.): Jean Paul: Sämtliche Briefe – digital. Eine digitale Neuausgabe der Briefe von Jean Paul. Letöltés: 2020. 07. 03. <https://www.jeanpaul-edition.de/start.html>
- Bollnow, O. F. (1977): Die Pädagogik der deutschen Romantik von Arndt bis Fröbel. W. Kohlhammer Verlag, Stuttgart.
- Ewers, H.-H. (1989): Kindheit als poetische Daseinsform. Studien zur Entstehung der romantischen Kindheitsutopie im 18. Jahrhundert. Herder, Jean Paul, Novalis und Tieck. Wilhelm Fink Verlag, München.
- Fischer, K. G. (1963): Jean Paul als Pädagoge. In: Jean Paul: Levana oder Erziehlehre. Paderborn.
- Franz, A. (1937): Der pädagogische Gehalt der deutschen Romantik. Felix Meiner Verlag, Leipzig.
- Jean Paul (1845): Levana oder die Erziehlehre. Dritte aus dem literarischen Nachlass des Verfassers vermehrte Auflage. Cotta'scher Verlag, Stuttgart und Tübingen. Letöltés: 2020. 07. 18., <https://books.google.de/books?id=s14pAAAAYAAJ&printsec=frontcover&hl=de#v=onepage&q&f=false>
- Hackmann, (1907): Jean Paul Friedrich Richter als praktischer Erzieher und pädagogischer Schriftsteller. Pädagogische Woche. 3. 31. sz. Letöltés: 2020. 08. 07., https://www.digizeitschriften.de/dms/img/?PID=1003125549_3%7CLOG_0487
- Meier, M. (2002): Jean Paul über Bildung und Erziehung: Briefe (1790), 'Die unsichtbare Loge' (1793) und 'Levana' (1807). In: Hölderlin-Jahrbuch 36, 2008-2009, Tübingen. 111-124.
- Moog, W. (1967): Geschichte der Pädagogik. 3. Bd. Die Pädagogik der Neuzeit vom 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart. Henn, Ratingen/Hannover.
- Ullrich, H. (1999): Das Kind als schöpferischer Ursprung. Studien zur Genese des romantischen Kindbildes und zu seiner Wirkung auf das pädagogische Denken. Verlag Julius Klinkhardt, Bad Heilbrunn.
- Pukánszky Béla (2011): Gyermekideológiák a pedagógia eszmetörténetében. *Educatio*, 2011. 1. sz. 37-47.

Tenorth, H.-E. (1988): Geschichte der Erziehung. Einführung in die Grundzüge ihrer neuzeitlichen Entwicklung. Juventa Verlag, Weinheim/München.

Wirth, G. (1863): Jean Paul Friedrich Richter als Pädagoge. Nebst einer Auswahl pädagogischer kernstellen aus Jean Pauls Werkes. Lehrern und Erziehern dargeboten. Müller, Brandenburg.